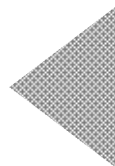

تأثیر تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای بر رشد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران

مجتبی ملکی شهریور^۱

(تاریخ دریافت ۹۶/۱۱/۱۵ - تاریخ تصویب ۹۷/۳/۱۲)

چکیده

گذشته از آثار منفی تبعیض اقتصادی در مخدوش نمودن چهره و کارایی نظام، رشد اقتصادی در سال‌های مختلف نیز متأثر از این پدیده می‌باشد. این پژوهش ضمن تکمیل مباحث نظری در زمینه اثرات تبعیض اقتصادی بر رشد اقتصادی، با ارائه شاخص تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای تا سال ۱۳۹۳، به بررسی میزان تأثیر آن بر رشد اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران می‌پردازد. دوره زمانی بررسی سال‌های ۱۳۹۳-۱۳۶۷ و روش تحلیل، روش خود توضیح با وقفه‌های گسترده (ARDL) است. بررسی‌ها در حوزه نظری حاکی از آن است که وجود تبعیض و نابرابری، علاوه بر افزایش انواع نابسامانی‌ها و آسیب‌های اجتماعی، فاصله اجتماعی بین افراد یک جامعه را افزایش داده و این امر نیز به نوبه خود باعث کاهش سرمایه اجتماعی می‌گردد. درعین حال پایین بودن سرمایه اجتماعی در یک جامعه، توانایی جامعه را برای رسیدن به توسعه اجتماعی پایدار و برقراری عدالت کاهش می‌دهد. همچنین نتایج در بازه مورد بررسی نشان می‌دهد که در بلندمدت افزایش ۱ درصدی شاخص تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای کاهش ۰.۰۴۷ درصدی در میزان تولید ناخالص داخلی بدون نفت را به دنبال داشته است. نتیجه مهم

دیگر این تحقیق تاثیر منفی بالاتر تبعیض بین منطقه ای نسبت به تاثیر مثبت درآمدهای نفتی بر رشد اقتصادی کشور است. یعنی توزیع ناعادلانه بودجه بین مناطق می تواند نقش و اثر مثبت درآمدهای نفتی را بر تولید ناخالص داخلی بدون نفت خنثی نماید.

کلید واژه: تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای، رشد اقتصادی، روش خود توضیح با وقفه‌های گسترده، بودجه، سرمایه اجتماعی

۱- مقدمه و بیان مساله

وجود تبعیض و نابرابری، علاوه بر افزایش انواع نابسامانی‌ها و آسیب‌های اجتماعی، فاصله اجتماعی بین افراد یک جامعه را افزایش داده و این امر نیز به نوبه خود باعث کاهش سرمایه اجتماعی می گردد. درعین حال پایین بودن سرمایه اجتماعی در یک جامعه، توانایی جامعه را برای رسیدن به توسعه اجتماعی پایدار و برقراری عدالت کاهش می‌دهد. اهمیت این موضوع به حدی است که مقام معظم رهبری مشروعیت ارکان نظام را به میزان توجه و تلاش برای رفع تبعیض نسبت می دهند: مشروعیت من و شما وابسته به مبارزه با فساد، تبعیض و نیز عدالت خواهی است. این، پایه مشروعیت ماست. الان درباره مشروعیت حرف های زیادی زده می شود، بنده هم از این حرف ها بلدم؛ اما حقیقت قضیه این است که اگر ما دنبال عدالت نباشیم، حقیقتاً من که این جا نشسته‌ام، وجودم نامشروع خواهد بود؛ یعنی هرچه اختیار دارم و هرچه تصرف کنم، تصرف نامشروع خواهد بود؛ دیگران هم همین‌طور. ما برای عدالت و رفع تبعیض آمده‌ایم (بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت ۱۳۸۲/۰۶/۵).

در زمینه لزوم برخورد با تبعیض در ج.ا.ایران مرور اسناد بالادستی و فرمایشات امامین انقلاب موارد مهمی را آشکار می‌سازد. در بند ۹ اصل سوم قانون اساسی به رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه، در تمام زمینه‌های مادی و معنوی تصریح شده است. مطابق اصل چهارم و هشتم قانون اساسی در بهره‌برداری از منابع طبیعی و استفاده از درآمدهای ملی در سطح استان‌ها و توزیع فعالیت‌های اقتصادی میان استان‌ها و مناطق مختلف کشور، باید تبعیض در کار نباشد به طوری که هر منطقه فراخور نیازها و استعداد رشد خود سرمایه و امکانات لازم در دسترس داشته باشد (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل سوم و اصل چهارم و هشتم).

در سند چشم‌انداز ۲۰ ساله جمهوری اسلامی ایران، رفع تبعیض در بهره‌برداری از منابع طبیعی و

استفاده از درآمدهای ملی، در سطح استان‌ها و توزیع فعالیت‌های اقتصادی میان استان‌ها و مناطق مختلف کشور، توزیع سرمایه و امکانات لازم بین مناطق به صورتی که هر منطقه فراخور نیازها و استعداد رشد خود آن‌ها را در دسترس داشته باشد و رفع فساد و تبعیض از جامعه عنوان شده است (چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی).

مطابق بند ۳ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، جهت نیل به هدف تأمین رشد پویا و بهبود شاخص‌های مقاومت اقتصادی و دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز بیست‌ساله، بایستی زمینه تقویت رقابت‌پذیری اقتصاد، ایجاد بستر رقابت بین مناطق و استانها و به کارگیری ظرفیت و قابلیت‌های متنوع در جغرافیای مزیت‌های مناطق کشور فراهم گردد.

حضرت امام خمینی (ره) بیان می‌دارند: محرومیت‌زدایی عقیده و راه و رسم زندگی ماست. همه آرمان و آرزوی ملت و دولت و مسئولین کشور ماست که روزی فقر و تهیدستی در جامعه ما رخت برنند (صحیفه نور جلد ۲۰ ص ۱۲۹). اگر در جامعه اسلامی اختلاف طبقاتی شدید وجود داشته باشد، آن جامعه فقط صورت اسلامی دارد و از محتوای اسلام بی‌بهره است (صحیفه نور جلد ۷ ص ۳۹).

مقام معظم رهبری (مدظله) اشاره دارند که: «مردم در دنیا به‌شدت تشنه عدالتند. امروز در کشورهایی که دم از دموکراسی می‌زنند، بیعدالتی از همه جا بیشتر است. در همین کشور آمریکا، با این که سال‌های متممادی می‌گذرد که رسماً برابری حقوقی سیاه و سفید را روی کاغذ اعلان کرده‌اند، هنوز که هنوز است، میان سیاهان و سفیدان تبعیض حاکم است». (بیانات در حرم مطهر رضوی ۱۳۷۶/۱/۱). ایشان حتی علت جذب برخی اروپایی‌ها به گروه‌های تروریستی را کاشته شدن عقده‌هایی به‌خاطر نفرت عمیق حاصل از نابرابری‌ها و تبعیض در غرب و گشوده شدن بیمارگونه آن بیان می‌کنند: «شاید نفرت عمیقی که طی سالهای شکوفایی صنعتی و اقتصادی، در اثر نابرابری‌ها و احیاناً تبعیض‌های قانونی و ساختاری در دل اقشاری از جوامع غربی کاشته شده، عقده‌هایی را ایجاد کرده که هر از چندی بیمارگونه به این صورت گشوده می‌شود». (نامه به عموم جوانان در کشورهای غربی ۱۳۹۴/۰۹/۰۸).

ایشان همچنین اشارات مختلفی به مضرات وجود تبعیض در مسائل اقتصادی و لزوم مبارزه با آن دارند: «ما رونق اقتصادی کشور را بدون تأمین عدالت اجتماعی به‌هیچ‌وجه قبول نداریم و معتقد به آن نیستیم. کشورهایی هستند که شاخص‌هایشان خیلی خوب است، مطلوب است، رشد

اقتصادی شان خیلی بالا است؛ لکن تبعیض، اختلاف طبقاتی، نبود عدالت در آن کشورها محسوس است؛ ما این را به هیچ وجه منطبق با خواست اسلام و اهداف جمهوری اسلامی نمی دانیم». (بیانات در جلسه تبیین سیاست های اقتصاد مقاومتی ۱۳۹۲/۱۲/۲۰). «پیشرفت اگر با عدالت همراه نباشد، پیشرفت مورد نظر اسلام نیست. اینی که ما تولید ناخالص ملی را، درآمد عمومی کشور را به یک رقم بالائی برسانیم، اما در داخل کشور تبعیض باشد، نابرابری باشد، عده‌ای آلف و الوف برای خودشان داشته باشند، عده‌ای در فقر و محرومیت زندگی کنند، این چیزی نیست که اسلام می خواهد؛ این آن پیشرفتی نیست که مورد نظر اسلام باشد. باید عدالت تأمین بشود». (بیانات در حرم مطهر رضوی ۱۳۸۸/۰۱/۰۱). «یکی از مشکلات عبارت است از شکاف اقتصادی و تبعیض در مسائل اقتصادی و برخورداریهای ناروا در مقابل محرومیت‌های سخت و سنگین. این، مردم را آزار می دهد. بیش از فقر، تبعیض برای مردم گزنده است». (بیانات در دیدار نمایندگان مجلس ۱۳۸۱/۰۳/۰۷). «تبعیض، یعنی به جای ملاحظه‌ی قابلیت‌ها، به جای ملاحظه‌ی استحقاق، به جای ملاحظه‌ی خدا و قانون، ملاحظه‌ی رابطه‌ها بشود! نتیجه، این بشود که اگر به اهل یک روستا چند میلیون داده شود، زندگی یک روستا متحول می گردد و آن روستا محروم نمی ماند؛ اما اشخاصی هم پیدا می شوند که میلیون‌ها را صرف خواسته‌های حقیر و کوچک، صرف یک میهمانی، صرف یک کار تجملی، صرف یک کار غیر ضروری و احیاناً مضر بکنند». (بیانات در دیدار جمعی از مدیران و مسئولان وزارت آموزش و پرورش ۱۳۸۱/۰۴/۲۶). «ان شاء الله تمام آرمان های انقلاب به نتیجه برسد، که از مهمترین آن رفع تبعیض، رفع تبعیض فردی، شهرستانی، استانی و منطقه‌ای در سرتاسر کشور است؛ و به کار گرفتن استعدادها و ثروتهای طبیعی که امروز در اختیار بخش های مختلف ملت ایران است». (بیانات در دیدار مردم دامغان ۱۳۸۵/۰۸/۱۹).

با توجه به این که شیوع تبعیض در جامعه علی‌رغم شایستگی و فقط به خاطر رنگ پوست یا جنس و یا زمینه اجتماعی و یا منطقه ای برخی از مردم را از تصاحب برخی مشاغل، محروم می کند و یا به توزیع ناعادلانه بودجه عمومی بیانجامد، این کار باعث ایجاد وضعیت نامساعد اجتماعی و اقتصادی است که بنوبه خود، منجر به ناکارآمدی و نتایج نابرابر می گردد. وجود نابرابری‌های قابل توجه و مداوم در درآمدها، دارایی‌ها و فرصت‌ها، می تواند منجر به بی‌ثباتی سیاسی و ناآرامی اجتماعی و در نهایت کاهش سرمایه گذاری و رشد اقتصادی گردد.

با عنایت به موارد مذکور، روشن می‌گردد که اجرای عدالت و رفع تبعیضات ناروا منطبق با ارزش‌های اسلامی، یکی از ارزش‌های نظام جمهوری اسلامی است، وجود تبعیض اقتصادی، ضمن خدشه دار کردن چهره نظام، پایه مشروعیت ارکان آن یعنی عدالت خواهی را زیر سوال برده و از طریق مکانیزم‌هایی رشد اقتصادی را هم تحت تاثیر منفی قرار می‌دهد. یکی از انواع تبعیض‌ها، تبعیض در بهره‌برداری از منابع طبیعی و استفاده از درآمدهای ملی در سطح استان‌ها و توزیع فعالیت‌های اقتصادی میان استان‌ها و مناطق مختلف کشور می‌باشد.

بررسی تاثیر پدیده‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بر رشد اقتصادی هر کشوری از اهمیت خاصی برخوردار است، چرا که وضعیت رشد اقتصادی هر جامعه‌ای می‌تواند ضمن نشان دادن وضعیت رفاهی مردم آن جامعه، عملکرد دولت‌ها را نیز مورد ارزیابی همگان قرار می‌دهد. از طرفی غفلت از نتایج و آثار اعمال سیاست‌ها و یا نادیده گرفتن تاثیر پدیده‌ها بر رشد اقتصادی، ضربات جبران‌ناپذیری را بر وضعیت معیشتی مردم وارد می‌کند. لذا بررسی تاثیر تبعیض بین منطقه‌ای در استان‌ها بر رشد اقتصادی می‌تواند از اهمیت ویژه‌ای برخوردار باشد.

در ایران تاکنون پژوهشی که بتواند متناسب با شاخص بومی تبعیض منطقه‌ای، میزان تاثیر این پدیده را روی رشد اقتصادی کشور مورد تحقیق قرار دهد، تنها یک مورد بوده و آن هم دوره زمانی محدود و تا سال ۱۳۸۸ را در بر گرفته است. در سایر کشورها هم مطالعات انجام گرفته در این زمینه، بیشتر تاثیر تبعیض جنسیتی بر رشد اقتصادی مورد پژوهش قرار گرفته است. بنابراین یک پژوهش مناسب در این زمینه باید در حوزه نظری به تکمیل مباحث نظری در زمینه اثرات تبعیض بر رشد اقتصادی بپردازد. سوال محوری مقاله آن است که تاثیر تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای بر رشد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران چیست؟ سوال فرعی هم اندازه شاخص تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای در سال‌های مورد بررسی چه مقدار است؟ دوره زمانی آن ۱۳۶۷ تا ۱۳۹۳ و روش تحلیل، روش خود توضیح با وقفه‌های گسترده (ARDL) می‌باشد.

این مقاله ابتدا با مرور ادبیات و پیشینه موضوع (مفهوم تبعیض و انواع آن، مبانی نظری تاثیر تبعیض بر رشد اقتصادی و پیشینه)، روش انجام تحقیق را بیان نموده و سپس با محاسبه اندازه شاخص تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای جهت پاسخ به سوال فرعی، مدل مورد نظر را برای پاسخ به سوال اصلی معرفی و برآورد می‌کند. پس از تجزیه و تحلیل یافته‌ها، در انتها بحث، نتیجه‌گیری ارائه می‌گردد.

۲- ادبیات نظری و پیشینه موضوع

۲-۱- ادبیات نظری

۲-۱-۱- مفهوم تبعیض و انواع آن^۱

از نظر لغوی در فرهنگ فشرده سخن تبعیض به معنای کسی یا چیزی را به طور ناعادلانه به دیگری ترجیح دادن تعریف شده است (انوری، ۱۳۸۲: ۵۶۴). به عبارت دیگر تبعیض به معنای این است که فردی بدون اینکه امتیاز و شایستگی خاصی داشته باشد بر افراد دیگر که با او از هر لحاظ برابرند ترجیح داده شود.

کمیته حقوق بشر در تفسیر عام شماره ۱۸ مفهوم تبعیض را این گونه تعریف کرده است: «هر گونه تمایز، انحصار، محدودیت یا الویتی که بر اساس نژاد، رنگ، جنس، زبان، مذهب، عقیده سیاسی و دیگر عقاید، منشا ملی یا اجتماعی، اموال، تولد (نسب) یا دیگر وضعیت‌ها صورت گرفته و هدف از آن محروم نمودن یا عدم شناسایی حقوق بشری و آزادی‌های اساسی افراد در زندگی اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و دیگر زمینه‌های عمومی بوده یا چنین اثری داشته باشد».^۲

برای بیشتر روشن شدن جنبه‌های تبعیض سه رویکرد اصلی برای دسته‌بندی تبعیض به طور خلاصه ارائه می‌گردد که کمک می‌کند جنبه‌های تبعیض را بهتر بشناسیم: ۱- طبقه‌بندی بر اساس گونه ۲- طبقه‌بندی بر اساس زمینه ۳- طبقه‌بندی بر اساس فضای شکل‌گیری

۱- برای مطالعه مفهوم تبعیض و شاخص مناسب تبعیض اقتصادی و نحوه محاسبه شاخص تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای به مقاله چاپ شده در فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج سال شانزدهم، شماره ۶۱، زمستان ۱۳۹۲ با عنوان: شاخص‌سازی «تبعیض اقتصادی» به عنوان زمینه‌ساز تهدید نرم و ارزیابی آن در جمهوری اسلامی ایران: مطالعه موردی استانهای کشور مراجعه شود. در این قسمت به مختصری از ادبیات تبعیض اقتصادی مقتبس از این مقاله اشاره می‌گردد.

۲- CCPR General comment No. 18: Non Discrimination ; para. 6

جدول (۱) - طبقه بندی تبعیض بر اساس: گونه، زمینه و فضای شکل گیری

انواع	تعریف	اساس طبقه بندی
الف- تبعیض عینی ^۱ و تبعیض ذهنی ^۲ (بادس و همکاران، ۲۰۰۵:۱۱) ب- تبعیض مستقیم ^۳ و تبعیض غیرمستقیم ^۴ (Council Directive, 2010) ج- تبعیض سازمانی ^۵ ، تبعیض نهادینه شده ^۶ و تبعیض سیستمیک ^۷ (بادس و همکاران، ۲۰۰۶:۱۷) د- تبعیض مثبت ^۸ (فلدویچ و همکاران، ۲۰۱۱)	تقسیم بندی تبعیض بر اساس گونه، مربوط به شکل اعمال آن می باشد.	گونه
الف- تبعیض "نژادی" ^۹ و "قومی" ^{۱۰} (ریلی، ۲۰۰۳) ب- تبعیض جنسیتی ^{۱۱} (ویلسون، ۲۰۰۳) ج- تبعیض طبقاتی ^{۱۲} د- تبعیض مذهبی ^{۱۳} (مادینا، ۱۹۷۳) ه- تبعیض از کار افتادگی ^{۱۴} و- تبعیض بر اساس سن ^{۱۵} ز- تبعیض زبان ^{۱۶} ح- تبعیض ژنتیکی ^{۱۷} ط- تبعیض خاستگاه قومی ملیتی ^{۱۸} ی- تبعیض بر پایه شرایط حاملگی ^{۱۹}	زمینه های تبعیض، ویژگی هایی از افراد یا زمان ها یا مکان هایی هستند که تبعیض می تواند بر پایه آن ها شکل بگیرد.	زمینه
الف- تبعیض در تعیین دستمزد ^{۲۰} (کین، ۱۹۸۶) و (آرنسپرگر، ۲۰۰۴) ب- تبعیض در به کار گیری یا استخدام ^{۲۱} (دونو، ۱۹۹۱)	فضاهایی که بیشتر تبعیض در آن ها رخ می دهد یا	فضای شکل گیری

- 1 Objective discrimination
- 2 Subjective discrimination
- 3 direct discrimination
- 4 indirect discrimination
- 5 Institutional discrimination
- 6 Institutionalized discrimination
- 7 Systemic discrimination
- 8 Affirmative discrimination
- 9 Racial discrimination
- 10 Ethnic discrimination
- 11 Gender discrimination
- 12 Class discrimination
- 13 Religious Discrimination
- 14 Disability Discrimination
- 15 Discrimination based on age
- 16 Language discrimination
- 17 Genetic Discrimination
- 18 Discrimination, ethnic origin, nationality
- 19 Discrimination based on pregnancy conditions
- 20 Wage discrimination
- 21 Hiring discrimination

انواع	تعریف	اساس طبقه بندی
ج- تبعیض تبعیض مبتنی بر قیمت ^۱ (آیرس، ۱۹۹۱) د- تبعیض خدمات ^۲ (همان) د- تبعیض سرمایه گذاری ^۳ (پوسنر، ۱۹۹۵)، (سایگلن، ۱۹۹۴) و (دونو، ۱۹۹۲) ه- تبعیض در آموزش ^۴ و- تبعیض اقتصادی جهانی ^۵	به سخن دیگر آن چیزی که افراد و یا گروه‌ها برای برخورداری از آن تبعیض می‌شوند.	

در این پژوهش مبنای تعریف عملیاتی تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای اصل ۴۸ قانون اساسی است که تصریح می‌کند در بهره‌برداری از منابع طبیعی و استفاده از درآمدهای ملی در سطح استان‌ها و توزیع فعالیت‌های اقتصادی میان استان‌ها و مناطق مختلف کشور، باید تبعیض در کار نباشد. به طوری که هر منطقه فراخور نیازها و استعداد رشد خود، سرمایه و امکانات لازم در دسترس داشته باشد. شیوه محاسباتی این شاخص به اختصار در توضیح شاخص ارایه می‌شود.

۲-۱-۲- مبانی نظری تأثیر تبعیض بر رشد اقتصادی

با توجه به این که نوشته علمی مستندی در باره تبعیض بین منطقه‌ای با مفهومی که ما در پی بررسی آن هستیم یافت نمی‌شود. (یکی از علت‌های آن کارکردهای مستقل مناطق در کشورهای پیشرفته و وجود معیارها و ملاک‌های پذیرفته شده برای تخصیص امکانات ملی به مناطق در این کشورهاست. علت دیگر توانایی مناطق برای بازیابی حقوق در این زمینه است (عزتی و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۰). لذا از بخشی از ادبیات تبعیض موجود در مستندات علمی در معنای عام یا خاص تبعیض که می‌تواند ارتباط تبعیض و رشد اقتصادی را به صورت منطقی توجیه نماید نیز استفاده شده است.

الف- کانال سرمایه اجتماعی

به طور معمول، آنچه توسعه و رشد اقتصادی بر پایه آن بنا شده، شامل سرمایه طبیعی، سرمایه فیزیکی یا تولیدی و سرمایه انسانی است که به عنوان ثروت یک ملت شناخته می‌شود. این مسئله به تازگی معلوم شده است که این سه نوع سرمایه، فقط بخشی از فرایند رشد اقتصادی را تعیین

1 Discrimination based on price
2 Services discrimination
3 Capital investment discrimination
4 Discrimination in Education
5 Global economic discrimination

می‌کنند؛ چراکه این‌ها از راهی که بازیگران اقتصادی با یکدیگر تعامل می‌کنند و به یکدیگر نظم می‌بخشند تا رشد و توسعه را فراهم آورند، چشم می‌پوشند. پس برای بررسی اختلاف رشد میان کشورهایی که از نظر آن سه دسته سرمایه، دارای وضعیت یکسانی هستند، باید در پی حلقه‌های دیگر بود؛ آن حلقه مفقوده، سرمایه اجتماعی است (شارع پور، ۱۳۸۵: ۲۳). از جمله مسائل و دغدغه‌های سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان کشور، این موضوع است که چرا به‌رغم تمام برنامه‌ریزی‌ها و سرمایه‌گذاری‌های متعددی که دولت در بخش‌های اقتصادی انجام می‌دهد، نمی‌توان بر شرایط دشوار اقتصادی و مشکلات معیشتی مردم فائق آمد. معمولاً زمانی که از مشکلات اقتصادی کشور سخن به میان می‌آید، اغلب کمبود سرمایه فیزیکی (مادی) به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین معضلات نام برده می‌شود و از سرمایه‌های اجتماعی هیچ سخنی به میان نمی‌آید. این در حالی است که نیاز به سرمایه اجتماعی در شرایط رکودی یا تورمی که نیاز به اعتمادسازی است، بیش از هر سرمایه دیگری احساس می‌شود و سرمایه اجتماعی یا جزء معنوی یک تابع تولید، در کنار سایر سرمایه‌ها می‌تواند بسیاری از معماهای لاینحل اجتماعی را از سر راه حرکات توسعه‌ای جامعه بردارد و رشد شتابان اقتصادی، اجتماعی را امکان‌پذیر نمایند (متوسلی و بی‌نیاز، ۱۳۷۵: ۳۶-۳۵). ادبیات معاصر توسعه، این فرضیه را مطرح می‌کند که سرمایه اجتماعی یک متغیر مهم برای موفقیت در برنامه‌های توسعه‌ای (اشتغال پایدار، مشارکت و ...) است؛ بنابراین فرضیه، برنامه‌های اجتماعی در مناطقی موفق‌ترند که دارای سرمایه اجتماعی بالاتری هستند (تاج‌بخش، ۱۳۸۴: ۱۳).

معتدل بودن شرایط اجتماعی که از توزیع امکانات و منابع حاصل می‌شود، می‌تواند موجب افزایش اعتماد اجتماعی و تقویت هنجارهای اجتماعی در میان شهروندان گردد و زمانی که حس اعتماد اجتماعی به‌صورت فراگیر در جامعه توسعه و گسترش پیدا کند، می‌تواند بستر ساز و ظرفیت ساز بسیاری از برنامه‌های مبتنی بر توسعه پایدار گردد. لذا بی‌نیاز نیست که توسعه اجتماعی را ایجاد کرد و توسعه و بهبود بخشید تا به توسعه پایدار دست یافت (صیدایی و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۱۷). در صورت فقدان سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثربخشی خود را از دست می‌دهند و بدون سرمایه اجتماعی، پیمودن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی ناهموار و دشوار می‌نماید. از این‌رو موضوع سرمایه اجتماعی به‌عنوان یک اصل محوری برای دستیابی به توسعه محسوب می‌گردد (الوانی و شیروانی، ۱۳۸۲: ۱۴۷).

وجود تبعیض و نابرابری، علاوه بر افزایش انواع نابسامانی‌ها و آسیب‌های اجتماعی، فاصله اجتماعی بین افراد یک جامعه را افزایش داده و احتمال پیوندهای اجتماعی یا تحقق هنجارهای مشترک را کاهش می‌دهد. در عین حال پایین بودن سرمایه اجتماعی در یک جامعه، توانایی جامعه را برای رسیدن به توسعه اجتماعی پایدار و برقراری عدالت کاهش می‌دهد.

تجربه شخصی از تبعیض منجر به بی‌اعتمادی عمومی می‌شود (Breuskin, 2012:7). فشارها و نابرابری‌های اقتصادی، اجتماعی، تعارضات فرهنگی، فروپاشی ارزش‌های خانوادگی، بی‌تفاوتی نسبت به قانون‌شکنی و... همه نمودهایی از سیر نزولی سرمایه اجتماعی است که در ابعاد خرد و کلان در نهایت منجر به تبعیض و نارضایتی عمومی منجر می‌گردد و در هر جامعه‌ای اعتماد عمومی و انسجام اجتماعی را با خطر روبرو می‌سازد و در نهایت سرمایه اجتماعی را به‌عنوان یکی از مؤلفه‌ها و اجزای کلیدی توسعه اجتماعی کاهش می‌دهد. گسترش فقر و نابرابری‌ها در جامعه ناشی از توزیع ناعادلانه، بر اساس سلسله‌ای از روابط علت و معلولی، زمینه بروز مسائل و نابسامانی‌های اجتماعی و آسیب‌های اجتماعی را فراهم می‌نماید. مشکلات ناشی از چنین بحرآن‌هایی که روند سقوط سرمایه اجتماعی را نشان می‌دهد و یا در سایه نبود سرمایه اجتماعی به وقوع می‌پیوندد، خود سبب کندی حرکت در مسیر توسعه و بالأخص توسعه اجتماعی کشور می‌گردد. بر این اساس، وجود تبعیض در کشور به ویژه تبعیض علیه مناطق (استان‌های) خاصی می‌تواند موجب کاهش سرمایه اجتماعی در این مناطق (استان‌ها) شود و پیامد آن کاهش رشد اقتصادی این استان‌ها است (عزتی و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۳).

ب- کانال بی‌ثباتی سیاسی و ناآرامی اجتماعی

همچنین با توجه به این که تبعیض مردم را علی‌رغم شایستگی و فقط به خاطر رنگ پوست یا جنس و یا زمینه اجتماعی از تصاحب برخی مشاغل، محروم می‌کند، این کار باعث ایجاد وضعیت نامساعد اجتماعی و اقتصادی است که به نوبه خود، منجر به ناکارآمدی و نتایج نابرابر می‌گردد. به این ترتیب، نابرابری‌های قابل توجه و مداوم در درآمدها، دارایی‌ها و فرصت‌ها، تأثیر اقدامات در مبارزه با تبعیض را کاهش می‌دهد. این امر ممکن است منجر به بی‌ثباتی سیاسی و ناآرامی اجتماعی و در نهایت کاهش سرمایه‌گذاری و رشد اقتصادی گردد (گزارش جهانی سازمان بین‌المللی کار: اصول اساسی و حقوق در محل کار، ۲۰۰۷).

هنگامی که در افراد جامعه احساس تبعیض به وجود آید، آنان از تبعیض‌کننده ناراضی خواهند

شد و ممکن است بر علیه او اقداماتی انجام دهند. همچنین این تبعیض می‌تواند منجر به نارضایتی شغلی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی بشود. نارضایتی عاملی برای بروز ناهنجاری‌های اجتماعی و اقتصادی است که اعتماد و سرمایه اجتماعی را کاهش می‌دهد (عزتی و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۳).

ج- کانال هزینه های دولت

افزون بر این‌ها بر پایه مدل‌های رشد درون‌زا، هزینه‌های دولت نیز یکی از عواملی است که می‌تواند از راه تزریق پول به اقتصاد موجب افزایش تقاضا و در نتیجه تولید و رشد اقتصادی را فراهم نماید. تبعیض در تخصیص بودجه و امکانات مالی و منابع ملی در قالب بودجه دولت می‌تواند از این راه نیز به بهبود رشد و توسعه مناطق بیانجامد و در صورتی که این تخصیص بر پایه استعدادها و ظرفیت‌ها انجام نشود می‌تواند موجب کاهش رشد اقتصادی مناطق را فراهم آورد (عزتی و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۳).

د- کانال بیکاری

یکی از عوامل موثر بر روی نرخ بیکاری نحوه تخصیص منابع است. تخصیص امکانات و منابع مالی بدون تبعیض بین مناطق موجب افزایش کیفیت سرمایه‌های زیربنایی و توسعه آن‌ها شده و در نتیجه نرخ بیکاری را کاهش می‌دهد. کاهش نرخ بیکاری طبق قانون اوکان^۱ رشد اقتصادی را افزایش خواهد داد. لذا تخصیص تبعیض آمیز این امکانات و منابع مالی بواسطه افزایش نرخ بیکاری می‌تواند زمینه کاهش رشد اقتصادی را فراهم نماید.

و- کانال کارآفرینی و نوآوری

از یک سو، تبعیض در دسترسی به منابع مالی، فرصت‌های اقتصادی را برای افراد مورد تبعیض کاهش می‌دهد و به همین ترتیب قدرت خرید آنها را کاهش می‌دهد. این امر می‌تواند بر آموزش، سلامت، باروری و همچنین عملکرد اقتصادی تاثیر بگذارد. علاوه بر این، در صورت تبعیض، برخی افراد دارای توانایی کارآفرینی و نوآوری پایین‌تر شانس بیشتری برای دسترسی به اعتبارات و وام‌ها نسبت به دیگران با توانایی کارآفرینی و نوآوری بیشتر دارند که می‌توانند

۱- در اقتصاد، رابطه معکوس بین نرخ بیکاری و رشد اقتصادی تحت عنوان قانون اوکان بیان می‌شود.

بهره‌وری بالاتری را تولید و کسب و کارهای طولانی مدت را تقویت کنند. نتیجه چنین ناکارآمدی در افزایش برابری درآمد، کاهش نرخ رشد اقتصادی را در پی خواهد داشت. از سوی دیگر، در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، کارآفرینان فرصت‌گرا در کنار کارآفرینان ضرورت‌گرا وجود دارند. گروهی از کارآفرینان به دلیل تبعیض زیاد در دسترسی به اشتغال جهت دریافت دستمزد در شرایط اضطرار کار می‌کنند. این کارآفرینان به علت فقدان مهارت‌های مدیریتی کافی و توانایی‌های کارآفرینانه لزوماً از دسترسی بیشتری به سرمایه بهره‌کافی نمی‌برند و بنابراین نمی‌توانند به رشد اقتصادی در کشور خود کمک کنند (Konte, 2015:199).

د- کانال‌های تأثیر تبعیض جنسیتی بر رشد اقتصادی

با فرض این که دختران و پسران به لحاظ توانایی‌های ذاتی دارای توزیع مشابهی بوده و کودکان دارای توانایی بیشتر امکان بیشتری برای دسترسی به آموزش داشته باشند، نابرابری جنسیتی در آموزش به این معنا است که فرصت‌های کسب آموزش برای پسران با توانایی کمتر نسبت به دختران، بیشتر است. در نتیجه متوسط توانایی‌های ذاتی کسانی که آموزش کسب کرده‌اند، کمتر از موردی خواهد شد که پسران و دختران فرصت‌های یکسانی برای کسب آموزش داشته باشند. بنابراین، این به معنای کاهش بهره‌وری سرمایه انسانی در اقتصاد و در نتیجه کاهش رشد اقتصادی است (Klasen, 2002:351). دیدگاه دیگر می‌تواند به این صورت باشد که نابرابری مانند این است که یک مالیات انحرافی بر آموزش وضع شده باشد که این به تخصیص نادرست منابع آموزشی منجر خواهد شد، بنابراین، باعث کاهش رشد اقتصادی می‌شود (نیک پی طبری و میلا علمی، ۱۳۹۳: ۹۹).

همچنین تبعیض جنسیتی رشد اقتصادی را از طریق: الف- ایجاد اختلال در تخصیص منابع به علت تبعیض در آموزش؛ ب- آثار جانبی مستقیم تبعیض‌ها در آموزش از طریق کاهش کیفیت آموزش نسل بعد؛ ج- آثار جانبی غیرمستقیم از طریق اثرگذاری بر متغیرهای جمعیتی؛ د- ایجاد اختلال در تخصیص منابع به علت تبعیض در اشتغال؛ ه- ایجاد اختلال در میزان دسترسی به تکنولوژی؛ و- محاسبه نادرست حسابهای ملی به علت ثبت نکردن کار برخی به علت تبعیض در اشتغال؛ ز- آثار تبعیض بر میزان باروری و میزان مرگ و میر کودکان از طریق ارتقا یافتن کیفیت بهداشت خانواده کاهش می‌دهد (Klasen, 1999).

۲-۲- پیشینه پژوهش

در برخی مطالعات تأثیر انواع تبعیض روی متغیرهای اجتماعی مورد مطالعه قرار گرفته که از آن جمله به کارهای: مسنر^۱ (۱۹۸۹)، گلن^۲ (۱۹۹۰)، چارلز و گوریان^۳ (۲۰۰۷)، پیازا^۴ (۲۰۱۱)، ویلیامز و کولینز^۵ (۱۹۹۵)، فریکمن^۶ (۲۰۰۶)، هوانگ^۷ و همکاران (۲۰۰۸)، الن^۸ و همکاران (۲۰۰۱)، علم^۹ (۲۰۱۱) و اوزر و گونلاک^{۱۰} (۲۰۱۰) می توان اشاره کرد.

در برخی دیگر از مطالعات تأثیر تبعیض جنسیتی بر روی رشد اقتصادی مورد تحقیق قرار گرفته است که در این زمینه نیز می توان مطالعات: استیو-ولارت^{۱۱} (۲۰۰۴)، دالر و گاتی^{۱۲} (۱۹۹۹)، کلاسن (۱۹۹۹)، کلاسن و لامانا (۲۰۰۹)، هاگورا و همکاران (۲۰۱۶) و رحمانی و کاوه (۱۳۹۴) را نام برد. تحقیق عزتی و همکاران (۱۳۹۲) تنها موردی است که تأثیر تبعیض اقتصادی بین منطقه ای را بر رشد اقتصادی استان های کشور مورد بررسی قرار دادند.

از بین تحقیقات مذکور، مطالعاتی که مربوط به سال های اخیر می باشد در جدول ۲ آورده شده است. با توجه به این که در مطالعات مذکور منظور از تبعیض، تبعیض جنسیتی بوده، مطالعه تأثیر تبعیض اقتصادی بین منطقه ای بر رشد اقتصادی و مورد کشور ایران می تواند از جنبه های نوآوری این تحقیق باشد. همچنین محاسبه شاخص تبعیض اقتصادی بین منطقه ای برای ایران تا سال ۱۳۹۳ نیز این کار را برجسته می کند. از نظر روشی هم استفاده از روش خود توضیح با وقفه های گسترده در این مطالعه است که این کار را با موارد دیگر و حتی مشابه آن یعنی تحقیق عزتی و همکاران (۱۳۹۲) متمایز می کند. مزیت استفاده از روش خود توضیح با وقفه های گسترده در بخش روش تحقیق توضیح داده شده است.

1 Messner

2 Glen

3 Charles and Guryan

4 Piazza

5 Williams and Collins

6 Frykman

7 Hwang

8 Ellen

9 Alam

10 Özer and Günlük

11 Esteve-Volart

12 Dollar and Gatti

جدول (۲) - مطالعات اخیر انجام شده در زمینه تأثیر تبعیض بر روی متغیرهای اجتماعی و رشد اقتصادی

نویسندگان (سال پژوهش)	اهداف و یا سوالات اصلی	روش استفاده شده	مهمترین یافته ها
عزتی و همکاران (۱۳۹۲)	تدوین شاخص تبعیض اقتصادی بین منطقه ای بر پایه نگاه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و پرآورد اثر آن بر رشد اقتصادی استان ها	داده های تابلویی اقتصادسنجی در دوره زمانی ۱۳۸۸-۱۳۷۹	تبعیض به سود استان های ظرفیت بالا، بر اقتصاد و رشد اثر منفی دارد، اما تبعیض به سود استان هایی که نیازهای اساسی بیشتری دارند و برای رفع بیشتر نیازهای آن ها، بر رشد اقتصادی اثر مثبت دارد.
رحمانی و کاوه (۱۳۹۴)	آیا نابرابری جنسیتی موجب کاهش رشد و توسعه اقتصادی می شود؟	مدل اقتصادسنجی داده های ترکیبی برای ۲۶ کشور منتخب در دوره زمانی ۲۰۱۰-۱۹۹۰	تبعیض جنسیتی در آموزش و در دستمزد اثر منفی و تبعیض جنسیتی در استخدام اثر غیر خطی (از نوع مقعر) بر رشد اقتصادی می گذارد.
استیو-ولارت (۲۰۰۴)	نشان دادن ناکارآمدی تبعیض جنسیتی	رگرسیون داده‌های ترکیبی در سراسر ایالات هند در بین سال‌های ۱۹۹۱-۱۹۶۱	هر دو نوع تبعیض (محرومیت کامل زنان از بازار کار و یا به‌عنوان محرومیت زنان از موقعیت‌های مدیریتی) موجب رشد پایین اقتصادی می‌گردند. محرومیت کامل زنان از بازار کار، کاهش در سرانه تولید ناخالص داخلی را به دنبال خواهد داشت و محرومیت زنان از موقعیت‌های مدیریتی تحریف در تخصیص استعداد را موجب می‌گردد.
کلاسن و لامانا (۲۰۰۹)	آیا شکاف های جنسیتی در آموزش و اشتغال (با استفاده از شکاف های جنسیتی در مشارکت نیروی کار) رشد اقتصادی را کاهش می دهد؟	رگرسیون داده‌های ترکیبی بین سال‌های ۲۰۰۰-۱۹۶۰ در کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا و آسیای جنوب شرقی	شکاف های جنسیتی در آموزش و پرورش و اشتغال به طور قابل توجهی باعث کاهش رشد اقتصادی می شود.
اوزر و گونلاک (۲۰۱۰)	طراحی الگوهای استراتژیک حفظ موثر حسابداران در شرکت های حسابداری دولتی ترکیه	یک نظر سنجی در مناطق مختلف ترکیه به صورت تصادفی بین ۶۰۰ نفر، از عوامل حرفه‌ای حسابداری	تجزیه و تحلیل نظرسنجی‌ها نشان داد که (۱) احساس تبعیض بر قصد ترک شغل تأثیر مثبت دارد. (۲) احساس تبعیض بر رضایت شغلی حسابداران تأثیر منفی دارد و (۳) رضایت شغلی حسابداران بر قصد ترک شغل تأثیر منفی دارد.
پایزا (۲۰۱۱)	نشان دادن نقش عامل جدید تبعیض اقتصادی علیه اقلیت در رابطه بین فقر و تروریسم	رگرسیون دو جمله‌ای منفی با انباشتگی صفر برای ۱۷۲ کشور بین سال‌های ۲۰۰۶-۱۹۷۰	تبعیض اقتصادی علیه اقلیت موجب تقویت تروریسم داخلی می‌گردد و تروریسم داخلی بر ضد سطح کلی توسعه اقتصادی عمل می‌کند پیش‌بینی می‌کند که تبعیض اقتصادی علیه اقلیت باعث کاهش توسعه اقتصادی می‌گردد.
کوتته (۲۰۱۵)	آیا تبعیض مالی مبتنی بر جنسیت باعث کاهش نرخ رشد در کشورهای در حال توسعه می شود؟	داده های مقطعی و تابلویی اقتصادسنجی در دوره زمانی ۲۰۱۰-۱۹۸۰	سطح بالاتر تبعیض مالی مبتنی بر جنسیت با سطح نرخ رشد پایین تر همراه است.
هاکورا و همکاران (۲۰۱۶)	بررسی اثرات مشترک نابرابری درآمدی و جنسیتی بر رشد اقتصادی در مراحل مختلف توسعه	رگرسیون داده‌های ترکیبی در کشورهای جنوب صحرای آفریقا بین سال‌های ۲۰۱۴-۱۹۹۵	هر دو نابرابری درآمدی و جنسیتی، از جمله محدودیت های قانونی مبتنی بر جنسیت، با رشد ناخالص درآمد سرانه همبستگی منفی دارند. این رابطه بسته به وضعیت کشورها در مراحل مختلف توسعه، در کشورهای با درآمد پایین مشهودتر است.

۳- روش تحقیق

بیشتر مطالعات تجربی راجع به تأثیر تبعیض بر رشد از کانال تبعیض جنسیتی صورت گرفته است که در قسمت پیشینه به برخی از آن‌ها اشاره شده است. مدل‌های رشد درون‌زا افزون بر این که متغیرهای مدل‌های رشد سنتی نئوکلاسیک را دارند، متغیرهای جدیدی از جمله سرمایه اجتماعی و مانند اینها را نیز در بر می‌گیرند (عزتی و همکاران، ۱۳۹۲:۴۴). الگوی مورد استفاده در این تحقیق بر پایه الگوهای رشد درون‌زا استوار است. چارچوب الگو بر اساس مدل کلی رشد تابعی از دو متغیر اصلی سرمایه و کار است که در همه نظریه‌های رشد به آن تأکید شده است. با این تفاوت که در الگوی حاضر متغیرهای افزوده شده به دو متغیر کار و سرمایه، متغیرهای درون‌زای اندازه تبعیض اقتصادی بین استانی و درآمدهای نفتی به دلیل موثر بودن آن در اقتصاد کشورهای دارای منابع طبیعی اضافه شده است.

لذا با توجه به تعریف عملیاتی ارائه‌شده در این تحقیق، برای تبیین رابطه تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای با رشد در اقتصاد متکی به درآمدهای نفتی بر اساس مدل‌های رشد درون‌زا، می‌توان مدل زیر را برآورد نمود:

$$YNO_t = F(K_t, L_t, DIS_t, OR_t) \quad (1)$$

در این مدل:

K_t : موجودی سرمایه به ریال به قیمت پایه سال ۱۳۸۳ که منبع اطلاعات آن اداره حسابهای اقتصادی معاونت اقتصادی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد.^۱

L_t : تعداد نیروی کار

داده‌های آن از گزارش‌هایی که مرکز آمار ایران از نتایج آمارگیری نیروی کار در سال‌های مختلف منتشر کرده، استخراج شده است.

YNO_t : تولید ناخالص داخلی بدون نفت به ریال به قیمت پایه سال ۱۳۸۳^۲

DIS_t (Discrimination): شاخص تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای

OR_t (Oil revenues): درآمدهای نفتی به ریال به قیمت پایه سال ۱۳۸۳^۱

۱- عنوان گزارش: موجودی سرمایه در اقتصاد ایران (۱۳۵۳-۱۳۹۴)، آبان ماه ۱۳۹۶ چاپ شده است.

۲- منبع: سری زمانی حسابهای ملی ایران (۱۳۳۸-۱۳۹۳) بر مبنای سال پایه ۱۳۸۳ سایت بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

اگر مدل فوق را به صورت لگاریتمی بنویسیم:

$$\ln YNO = a_0 + a_1 \ln K + a_2 \ln L + a_3 \ln DIS_t + a_4 \ln OR_t + U_t \quad (2)$$

روش کلی جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز، روش اسنادی است. در مورد اطلاعات مورد نیاز برای محاسبه شاخص تبعیض اقتصادی از اطلاعات و منابع آماری مرکز آمار و بانک مرکزی استفاده می‌کنیم. نرم‌افزارهای مورد استفاده برای برآورد مدل‌ها Eviews7 و Microfit4 می‌باشند.

۳-۱- شاخص تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای

با توجه به مفهوم پایه‌ای ارائه شده برای تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای از نگاه قانون اساسی و توضیح زیر می‌توان تبعیض را به معنی تخصیص درآمدهای ملی به استان‌ها بدون رعایت نیازها و ظرفیت‌های اقتصادی و اجتماعی دانست. بر این پایه نیز برای تدوین شاخص تبعیض بر پایه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران می‌توان دودسته شاخص داشت: یکی شاخص تخصیص بودجه بر پایه نیاز و دیگری شاخص تخصیص بودجه بر پایه ظرفیت که این شاخص‌ها ترکیبی از داده‌ها هستند. برای ساخت این شاخص‌ها باید نسبت بودجه‌های تخصیص داده شده برای رفع نیازهای استان‌ها را به اندازه نیاز استان‌ها و نیز نسبت بودجه‌های تخصیص داده شده به استان‌ها را به اندازه استعداد استان‌ها برای سرمایه‌گذاری اندازه‌گیری کرد و پس از آن این دو شاخص را ترکیب کرد.

می‌توان گفت ظرفیت منطقه (استان) را نیروی انسانی آن استان، اندازه فعالیت‌هایی که در استان در حال انجام است و منابع محیطی و سرزمین آن استان می‌سازد. با توجه به داده‌های در دسترس

۱-منبع: بانک اطلاعات سری‌های زمانی اقتصادی سایت بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

۲- برای محاسبه شاخص تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای نیاز به داشتن مقادیر هزینه‌های جاری و همچنین سرمایه‌ای دولت در استان‌ها و کل کشور است که از سالنامه‌های آماری مرکز آمار در سال‌های مختلف، فصل بودجه دولت از اطلاعات جدول عملکرد اعتبارات هزینه‌ای (جاری) و عملکرد اعتبارات تملک دارایی‌های سرمایه‌ای (عمرانی) دولت استفاده شده است. همچنین برای اندازه‌گیری سایر متغیرهای این شاخص: بیکاران، بی‌سوادان، امید به زندگی، جمعیت و وسعت استان‌ها و کشور از اطلاعات سالنامه‌های مذکور در سال‌های مختلف استفاده شده است.

و موجود می‌توان ۳ متغیر را برای مشخص کردن ظرفیت هر استان در نظر گرفت: یکی جمعیت، دومی اندازه فعالیت‌های اقتصادی که می‌تواند با اندازه ارزش‌افزوده سنجیده شود و سومی مساحت استان است.

به همین ترتیب برای نیاز استان نیز ۳ پایه اصلی نیاز یعنی کار (که معیار درآمد نیز می‌باشد)، آموزش و بهداشت (سلامت)، ملاک قرار می‌گیرد. برای معیارهای نیاز به کار، نیاز به آموزش و نیاز به بهداشت و سلامت استان به ترتیب از مقادیر: نیروی بیکار، تعداد بی‌سوادان و امید به زندگی استان استفاده می‌شود. البته نیازهای انسان بیشتر از اینها است ولی به استناد بررسی‌های گوناگون از جمله شاخص توسعه انسانی، می‌توان این‌ها را پایه‌ای‌ترین نیازها دانست. چنانچه شاخص توسعه انسانی نیز این‌ها یا نمونه این‌ها را مبنا قرار داده است.

امکانات کشور برای تخصیص به مناطق بودجه دولت است که در دو بخش عمرانی (سرمایه‌ای) و جاری تخصیص داده و هزینه می‌شود. بر این پایه دو بخش بودجه برای هر استان داریم که برای بیان روشن‌تر آن‌ها را جداگانه ملاک قرار می‌دهیم. سهم هر استان از بودجه جاری و سرمایه‌ای دولت بر سهم تک تک زیر شاخص‌های ظرفیت و نیاز آن‌ها از کل کشور تقسیم می‌شود که اگر مقادیر بدست آمده کمتر از یک باشد در آن زیر شاخص تبعیض مستقیم بودجه به زیان استان داده شده است. در ترکیب نیز این زیر شاخص‌ها را برای ظرفیت و همچنین برای نیاز با هم جمع می‌کنیم و بر تعداد آن‌ها تقسیم می‌کنیم که دو شاخص ترکیبی تبعیض بر پایه ظرفیت و شاخص ترکیبی تبعیض بر پایه نیاز به دست می‌آید. سپس میانگین شاخص‌های ترکیبی تبعیض بر پایه ظرفیت و تبعیض بر پایه نیاز برای هر استان در هر سال را محاسبه می‌نمائیم. ۱ شاخص عملیاتی تبعیض اقتصادی (تبعیض بین منطقه‌ای) برای هر سال را می‌توان به چهار طریق: الف- واریانس ب- انحراف معیار ج- ضریب تغییرات د- تفاضل بیشترین و کمترین مقدار ستون آخر جداول فوق (شاخص ترکیبی) بستگی به تعریف و نوع مدل مورد استفاده محاسبه

۱- روش محاسبه و همچنین میانگین شاخص‌های ترکیبی تبعیض بر پایه ظرفیت و تبعیض بر پایه نیاز برای هر استان در طی سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۹۰ در مقاله چاپ شده در فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج سال شانزدهم، شماره ۶۱، زمستان ۱۳۹۲ با عنوان: شاخص‌سازی «تبعیض اقتصادی» به عنوان زمینه‌ساز تهدید نرم و ارزیابی آن در جمهوری اسلامی ایران: مطالعه موردی استانهای کشور به صورت مبسوط توضیح داده شده است. در این تحقیق شاخص ترکیبی مذکور برای سال‌های ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۳ محاسبه گردید.

کرد. شیوه محاسباتی این شاخص در مقاله عزتی و همکاران (۱۳۹۲) ارائه شده است که برای رعایت اختصار خواننده گرامی را به منبع یاد شده ارجاع می‌دهیم.

۳-۲- روش برآورد مدل

در این پژوهش به بررسی رابطه کوتاه‌مدت و بلندمدت تأثیر تبعیض بر تولید ناخالص داخلی بدون نفت اقتصاد ایران در دوره زمانی ۱۳۹۳-۱۳۶۷ با استفاده از روش خود توضیح با وقفه‌های گسترده^۱ (ARDL) پرداخته شده است و تمامی متغیرها به صورت لگاریتم طبیعی استفاده گردیده‌اند. نرم‌افزارهای مورد استفاده برای برآورد مدل‌ها Eviews7 و Microfit4 می‌باشند. برای برآورد ضرایب بلندمدت دقیق‌تر و بدون تورش می‌توان از روش آزمون کرانه‌ها در بررسی هم‌جمعی که توسط پسران و همکاران (۲۰۰۱) ارائه شده، استفاده کرد. با آزمون کرانه‌ها می‌توان محدودیت‌های موجود در دیگر روش‌های به کار رفته در بررسی‌های پیشین را رفع کرد. روش‌های بررسی هم‌جمعی مانند انگل گرنجر و یوهانسن برای نمونه‌های با حجم کم مناسب نیستند، اما رهیافت آزمون کرانه‌ها برای نمونه‌هایی با حجم کم نیز بسیار مناسب می‌باشد. همچنین در دیگر روش‌های موجود برای بررسی هم‌جمعی مانند یوهانسن باید تمام متغیرها انباشته از درجه مشابهی باشند اما رهیافت آزمون کرانه‌ها نسبت به هم انباشته بودن متغیرها از درجه یک $I(1)$ یا صفر $I(0)$ بی تفاوت است و در بلندمدت برآوردهای سازگار و با تورش کمتری را ارائه می‌دهد. اهمیت این مساله به این است که نتایج آزمون‌های مختلف ریشه واحد ممکن است درجه‌های انباشتگی متفاوتی را برای متغیرها ارائه دهند و هیچ آزمونی که با قطعیت درجه انباشتگی متغیرها را تعیین کند، وجود ندارد. از این رو، در تعیین درجه انباشتگی متغیرها نااطمینانی وجود دارد که رهیافت آزمون کرانه‌ها این مشکل را حل کرده است. همچنین، در روش یوهانسن باید طول وقفه بهینه تمام متغیرها مشابه باشد و نتایج حاصل از آن نسبت به وقفه انتخاب شده حساس است، اما در این روش نیازی به مشابه بودن طول وقفه بهینه برای متغیرها نیست (پهلوانی و همکاران، ۲۰۰۵) و در نهایت این که در آزمون هم‌جمعی یوهانسن باید انتخاب‌های زیادی مانند انتخاب متغیرهای برون‌زا و درون‌زا و انتخاب طول وقفه بهینه صورت پذیرد و نتایج به دست آمده

۱- Auto-Regressive Distributed Lag

نیز نسبت به این انتخاب‌ها حساس است اما در رهیافت آزمون کرانه‌ها این مشکلات وجود ندارند (پهلوانی و همکاران، ۲۰۰۵). برای جلوگیری از بروز رگرسیون کاذب، مانایی و نامانایی متغیرهای مورد استفاده در مدل با آزمون دیکی-فولر تعمیم یافته (ADF) و فیلپس پرون (PP) مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۴- یافته‌های تحقیق

۴-۱- محاسبه شاخص تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای

طبق آنچه بیان گردید برای نمونه جداول ۳ شاخص تبعیض در تخصیص بودجه عمرانی و جاری دولت بر پایه ظرفیت و نیاز استان‌ها را برای سال ۱۳۹۳ نشان می‌دهد:

استان	درصد جاری/درصد جمعیت	درصد سرمایه‌ای/درصد جمعیت	درصد جاری/درصد وسعت	درصد سرمایه‌ای/درصد وسعت	میانگین ظرفیت	درصد جاری/درصد امید به زندگی	درصد سرمایه‌ای/درصد امید به زندگی	درصد جاری/درصد بیکاران	درصد سرمایه‌ای/درصد بیکاران	درصد جاری/درصد بی سوادان	درصد سرمایه‌ای/درصد بی سوادان	میانگین نیاز	تبعیض نهایی
آذربایجان شرقی	0.82	0.65	1.44	1.14	1.01	1.24	0.98	1.20	0.95	0.67	0.53	0.93	0.97
آذربایجان غربی	0.93	0.87	1.66	1.56	1.25	1.13	1.06	0.87	0.82	0.63	0.59	0.85	1.05
اردبیل	1.28	1.42	1.92	2.13	1.69	0.63	0.70	0.99	1.10	0.85	0.94	0.87	1.28
اصفهان	0.80	0.78	0.78	0.71	0.75	1.42	1.57	0.62	0.56	0.92	0.84	0.99	0.87
ایلام	2.75	3.01	1.64	1.80	2.30	0.58	0.64	2.68	2.93	2.33	2.55	1.95	2.13
بوشهر	1.68	1.68	4.45	4.50	3.08	0.75	1.98	2.30	6.10	2.00	5.30	3.07	3.08
تهران	0.46	0.29	7.75	4.82	3.33	2.81	1.74	0.55	0.34	0.81	0.50	1.13	2.23
چهارمحال و بختیاری	1.63	1.71	1.93	2.02	1.82	0.56	0.58	1.24	1.30	1.38	1.44	1.08	1.45
خراسان جنوبی	2.16	1.92	0.36	0.32	1.19	0.58	0.52	3.23	2.88	1.97	1.76	1.82	1.51
خراسان رضوی	0.74	0.74	0.82	0.82	0.78	1.78	0.67	0.67	0.67	0.85	0.85	1.10	0.94
خراسان شمالی	1.53	0.00	1.01	0.00	0.64	0.51	0.00	1.62	0.00	1.16	0.00	0.55	0.59
خوزستان	0.93	1.42	1.44	2.20	1.50	1.73	2.64	1.01	1.55	0.84	1.29	1.51	1.50
زنجان	1.49	0.00	1.50	0.00	0.75	0.63	0.00	1.76	0.00	1.18	0.00	0.60	0.67
سمنان	2.44	1.71	0.35	0.24	1.18	0.61	0.43	3.51	2.46	3.61	2.53	2.19	1.69
سیستان و بلوچستان	0.95	2.12	0.30	0.66	1.01	0.89	1.97	1.56	3.45	0.64	1.43	1.66	1.33
فارس	0.99	1.02	0.80	0.83	0.91	1.83	0.83	1.89	0.83	1.13	1.17	1.29	1.10
قزوین	1.07	0.79	1.78	1.31	1.24	0.52	0.39	0.98	0.73	1.18	0.87	0.78	1.01
قیم	0.86	1.34	1.89	2.95	1.76	0.43	0.66	0.93	1.45	1.00	1.56	1.01	1.38
کردستان	1.27	1.40	1.38	1.53	1.40	0.68	0.75	1.04	1.15	0.84	0.93	0.90	1.15
کرمان	1.05	1.06	0.37	0.38	0.72	1.28	1.27	1.66	1.67	0.90	0.91	1.28	1.00
کرمانشاه	1.37	1.87	2.26	3.08	2.15	1.38	1.01	0.90	1.38	1.15	1.57	1.21	1.68
کهگیلویه و بویراحمد	2.25	2.43	2.10	2.27	2.26	0.60	0.65	1.88	2.03	2.05	2.22	1.57	1.92
گلستان	1.31	1.11	2.51	2.13	1.76	0.99	0.84	1.42	1.21	1.12	0.95	1.09	1.43
گیلان	1.40	0.86	5.27	3.25	2.70	1.45	0.89	1.14	0.71	1.26	0.78	1.04	1.87
لرستان	1.19	1.47	1.59	1.96	1.55	0.82	1.01	0.96	1.18	0.86	1.06	0.98	1.27
مازندران	1.41	0.95	3.89	2.64	2.22	1.81	1.23	1.26	0.85	1.54	1.04	1.29	1.76
مرکزی	1.20	0.89	1.25	0.93	1.07	0.69	0.51	1.65	1.23	1.17	0.87	1.02	1.05
هرمزگان	1.15	1.79	0.57	0.89	1.10	0.71	1.11	1.28	1.99	1.16	1.81	1.34	1.22
همدان	1.15	0.67	2.22	1.30	1.34	0.80	0.47	1.41	0.82	0.91	0.53	0.82	1.08
یزد	1.50	1.20	0.26	0.21	0.79	0.63	0.50	1.80	1.44	2.04	1.63	1.34	1.07

جدول (۳)- شاخص تبعیض در تخصیص بودجه عمرانی و جاری دولت بر پایه ظرفیت و نیاز استان‌ها (سال ۱۳۹۳)

با توجه به تعریف ارائه شده برای شاخص عملیاتی تبعیض اقتصادی (تبعیض بین منطقه‌ای) برای هر سال در این تحقیق، شاخص فوق را می‌توان به چهار طریق: الف- واریانس ب- انحراف معیار ج- ضریب تغییرات د- تفاضل بیشترین و کمترین مقدار ستون آخر جداول فوق (شاخص ترکیبی) بستگی به تعریف و نوع مدل مورد استفاده محاسبه کرد. (جدول ۴)

جدول (۴): شاخص عملیاتی تبعیض اقتصادی (تبعیض بین منطقه ای) بر پایه ظرفیت و نیاز استان‌ها به چهار طریق

سال	تبعیض بین منطقه ای (وارانس)	تبعیض بین منطقه ای (انحراف معیار)	تبعیض بین منطقه ای (ضریب تغییرات)	تبعیض بین منطقه ای (MAX-) (MIN)	سال	تبعیض بین منطقه ای (وارانس)	تبعیض بین منطقه ای (انحراف معیار)	تبعیض بین منطقه ای (ضریب تغییرات)	تبعیض بین منطقه ای (MAX-) (MIN)
1367	0.1612	0.4015	0.3016	1.7877	1381	0.1673	0.409	0.3016	2.1989
1368	0.1328	0.3644	0.269	1.3464	1382	0.1846	0.4297	0.3239	2.0946
1369	0.2628	0.5126	0.3822	1.81	1383	0.2538	0.5038	0.3752	2.131
1370	0.2635	0.5134	0.3705	1.9923	1384	0.1528	0.3909	0.2884	1.4067
1371	0.3012	0.5488	0.3947	2.3256	1385	0.1555	0.3944	0.2961	1.7723
1372	0.2769	0.5262	0.3889	2.2179	1386	0.1498	0.3871	0.2936	1.9118
1373	0.1466	0.3829	0.2911	1.3726	1387	0.1885	0.4341	0.3194	1.5749
1374	0.1139	0.3375	0.2586	1.1094	1388	0.1559	0.3948	0.2909	1.6162
1375	0.1206	0.3473	0.2713	1.3994	1389	0.3217	0.5672	0.3958	3.0009
1376	0.0967	0.311	0.2499	1.3751	1390	0.1737	0.4167	0.2968	1.6472
1377	0.1596	0.3994	0.3087	2.1751	1391	0.1968	0.4437	0.3116	1.9027
1378	0.1455	0.3814	0.2908	2.1514	1392	0.2825	0.5315	0.3747	2.0945
1379	0.1709	0.4134	0.3133	2.1575	1393	0.2644	0.5142	0.374	2.4861
1380	0.1769	0.4206	0.3192	2.2191					

در نهایت در این تحقیق تفاضل بیشترین و کمترین مقدار ستون آخر جداول فوق (شاخص ترکیبی) مبنای محاسبه شاخص عملیاتی تبعیض اقتصادی (تبعیض بین منطقه ای) برای سال‌های ۱۳۶۷ تا ۱۳۹۳ قرار گرفت (شاخص بدست آمده تبعیض از هر چهار روش در مدل استفاده شد و با توجه به لزوم معنی داری پارامترها و سایر آزمون‌های مورد نیاز برای برآورد صحیح مدل، روش تفاضل بیشترین و کمترین مقدار برگزیده شد که در متن مقاله به آن اشاره گردید). لذا

می‌توان هر چهار شاخص محاسبه شده را مبتنی بر عملکرد دولت‌ها در سال‌های تصدی‌گری و یا برنامه‌های توسعه مورد بحث قرار داد.

جدول ۵ پاسخ به سوال فرعی تحقیق (اندازه شاخص تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای در سال‌های مورد بررسی چه مقدار است؟) است که در مدل اصلی مقادیر آن مورد استفاده قرار می‌گیرد.

جدول (۵) - شاخص عملیاتی تبعیض اقتصادی (تبعیض بین منطقه‌ای) بر پایه ظرفیت و نیاز استان‌ها

تبعیض بین منطقه‌ای	سال	تبعیض بین منطقه‌ای	سال	تبعیض بین منطقه‌ای	سال	تبعیض بین منطقه‌ای	سال
1.6162	1388	2.1989	1381	1.1094	1374	1.7877	1367
3.0009	1389	2.0946	1382	1.3994	1375	1.3464	1368
1.6472	1390	2.131	1383	1.3751	1376	1.81	1369
1.9027	1391	1.4067	1384	2.1751	1377	1.9923	1370
2.0945	1392	1.7723	1385	2.1514	1378	2.3256	1371
2.4861	1393	1.9118	1386	2.1575	1379	2.2179	1372
		1.5749	1387	2.2191	1380	1.3726	1373

۴-۲- تجزیه و تحلیل و ساختار الگو

۴-۲-۱- آزمون ریشه واحد

پس از محاسبه شاخص‌های عملیاتی تبعیض در ایران به بررسی رابطه کوتاه‌مدت و بلندمدت تأثیر تبعیض بر تولید ناخالص داخلی بدون نفت اقتصاد ایران در دوره زمانی ۱۳۶۷-۱۳۹۳ با استفاده از روش خود توضیح با وقفه‌های گسترده (ARDL) پرداخته می‌شود و همان‌گونه که در فصل پیشین اشاره شد تمامی متغیرها به صورت لگاریتم طبیعی هستند.

لگاریتمی نوشتن متغیرها علاوه بر این که در برخی موارد می‌تواند متغیرهای نامانرا تبدیل به مانا کند، مشکل متفاوت بودن واحدهای متغیرها را مرتفع می‌نماید. همچنین ضرایب در این حالت

درصد تغییرات متغیرهای وابسته را به ازای تغییر یک درصدی هر یک از متغیرهای توضیحی نشان می‌دهد.

ابتدا برای جلوگیری از بروز رگرسیون کاذب، مانایی و نامانایی متغیرهای مورد استفاده در مدل با آزمون دیکی- فولر تعمیم یافته (ADF) و فیلیس پرون (PP) مورد بررسی قرار می‌گیرد. نتایج آزمون ریشه واحد دیکی- فولر تعمیم یافته و فیلیس پرون برای متغیرها که با استفاده از نرم افزار Eviews7 انجام شده است در جدول 5 آمده است.

جدول (۵)- نتایج آزمون ریشه واحد دیکی فولر تعمیم یافته و فیلیس پرون

آماره	$\tau\mu$ (ADF)	τT (ADF)	$\tau\mu$ (PP)	τT (PP)	تصمیم گیری
InDISCRIMINATION	-3.397880 (0)	-3.603726(0)	-3.414440(۱)	-3.635917(۱)	مانا
کمیت بحرانی	-2.981038	-3.595026	-2.981038	-3.595026	
InK	-0.223515(۱)	-2.124699(۱)	1.263976(2)	-2.237775(2)	نامانا
کمیت بحرانی	-2.986225	-3.603202	-2.981038	-3.595026	
InL	-2.049133(۰)	0.205254(۰)	-1.885843(۲)	0.104565(۱)	نامانا
کمیت بحرانی	-2.981038	-3.595026	-2.981038	-3.595026	
InOR	-4.206776(0)	-4.990241(0)	-4.206776(۰)	-5.259345(4)	مانا
کمیت بحرانی	-2.981038	-3.595026	-2.981038	-3.595026	
InYNO	-1.622541(۰)	-2.688424(۱)	-1.622541(۰)	-1.543740(۱)	نامانا
کمیت بحرانی	-2.981038	-3.603202	-2.981038	-3.595026	
Δ InK	-2.272993(0)	-1.944432(0)	-2.272993(0)	-1.944432(0)	نامانا
کمیت بحرانی	-2.986225	-3.603202	-2.986225	-3.603202	
Δ InL	-3.670682(0)	-4.237918(0)	-3.646951(1)	-4.237918(0)	مانا
کمیت بحرانی	-2.986225	-3.603202	-2.986225	-3.603202	
Δ InYNO	-2.945539(0)*	-3.096084(0)	-2.732122(4) *	-2.950408(4)	مانا
کمیت بحرانی	-2.632604	-3.603202	-2.632604	-3.603202	
$\Delta\Delta$ InK	-5.806658(0)	-6.462081(0)	-5.723659(1)	-6.350158(2)	مانا
کمیت بحرانی	-2.991878	-3.612199	-2.991878	-3.612199	

توجه: Δ تفاضل مرتبه اول متغیر را نشان می‌دهد. $\tau\mu$ آماره آزمون ریشه واحد برای مدل با عرض از مبدأ و بدون روند، τT آماره آزمون ریشه واحد برای مدل با عرض از مبدأ و روند،

ADF آزمون ریشه واحد دیکی فولر تعمیم یافته و **PP** آزمون ریشه واحد فیلیپس پرون می‌باشد. اعداد داخل پرانتز در آزمون **ADF**، تعداد وقفه‌ها می‌باشند که با معیار شوارتز تعیین می‌شوند. در آزمون **PP** اعداد داخل پرانتز توسط بارتلت-کرنر تعیین شده است. مانایی و نامانایی تمام متغیرها در سطح ۵٪ محاسبه شده است مگر در مواردی که به سطح دیگری اشاره شده باشد. * به معنی مانا بودن متغیرها در سطح ۱۰٪ می‌باشد.

نتایج این جدول نشان می‌دهد که برای لگاریتم متغیرهای: نیروی کار، تولید ناخالص داخلی بدون نفت، قدر مطلق آماره **ADF** محاسبه شده در سطح، از قدر مطلق مقادیر بحرانی مکیون کوچک‌تر است، لذا نامانا یعنی (۱) هستند ولی لگاریتم متغیرهای شاخص تبعیض و درآمد‌های نفتی، (۰) می‌باشد. همچنین لگاریتم متغیر موجودی سرمایه انباشته از درجه ۲ یا (۲) می‌باشد، به دلیل این که معمولاً برای پیش‌بینی موجودی سرمایه از تابع درجه دو استفاده می‌شود، با دو بار تفاضل‌گیری متغیر موجودی سرمایه تبدیل به متغیر مانا می‌شود. نتایج آزمون فیلیپس پرون نیز حاکی از تأیید آزمون دیکی فولر تعمیم یافته می‌باشد. با توجه به این که همه متغیرها در مرتبه یکسانی ایستا نیستند برای برآورد مدل از الگوی خودرگرسیون برداری با وقفه‌های توزیعی (**ARDL**) استفاده خواهد شد؛ زیرا در این الگو توجه به درجه همبستگی متغیرها مهم نیست و همچنین با تعیین وقفه‌های مناسب برای متغیرها می‌توان مدل مناسب را بدون پیش‌داوری و استفاده از نظریه‌های اقتصادی انتخاب کرد. بر اساس ضابطه شوارتز-بیزین حداکثر وقفه بهینه مدل انتخاب می‌شود. علت استفاده از این ضابطه این است که این معیار در تعیین وقفه‌ها صرفه‌جویی می‌کند و در نتیجه از درجه آزادی بیشتری برخوردار است، به همین دلیل برای نمونه‌های کوچک هم بسیار مناسب می‌باشد.

۴-۲-۲- بررسی تأثیر تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای بر تولید ناخالص داخلی بدون نفت (نتایج حاصل از **ARDL** کوتاه‌مدت)

برای شناسایی مدل مناسب و برازنده، مدل‌های گوناگونی برآورد شد و با توجه به معیارهای برازندگی مدل، مدل‌های انتخاب شده در اینجا ارایه و تحلیل می‌شود.

با استفاده از نرم‌افزار مایکروفیت و روش **ARDL** و با در نظر گرفتن حداکثر ۴ وقفه در مدل، نتایجی حاصل شده است که به تفکیک ارائه می‌شود. در تخمین مدل با متغیر وابسته تولید ناخالص داخلی بدون نفت، میزان وقفه‌های مورد نظر ۴ در نظر گرفته شد که نرم‌افزار

مایکروفیت با استفاده از معیار شوارتز بیزین میزان وقفه بهینه را به صورت $ARDL(4,3,4,4,3)$ محاسبه کرده است و نتایج ضرایب کوتاه مدت آن در جدول 6 ارائه شده است.

جدول (۶) - الگوی پویای کوتاه مدت (تعیین تعداد وقفه بهینه) برای متغیر وابسته $LNYNO$ با استفاده از $ARDL(4,3,4,4,3)$ بر مبنای معیار SBC

متغیرهای توضیحی	ضریب	خطای استاندارد	آماره t (احتمال)
LNYNO(-1)	.075610	.098059	.77106[.484]
LNYNO(-2)	-1.0752	.21770	-4.9388[.008]
LNYNO(-3)	1.0492	.31868	3.2923[.030]
LNYNO(-4)	-.90301	.16797	-5.3760[.006]
LNK	4.7048	1.0685	4.4031[.012]
LNK(-1)	-5.0501	1.1855	-4.2599[.013]
LNK(-2)	2.6693	.56079	4.7599[.009]
LNK(-3)	-.48281	.31472	-1.5341[.200]
LNL	-.092339	.11700	-.78922[.474]
LNL(-1)	-.028921	.16783	-.17233[.872]
LNL(-2)	1.5830	.25548	6.1962[.003]
LNL(-3)	-1.4043	.33238	-4.2250[.013]
LNL(-4)	.70955	.21447	3.3084[.030]
LNDIS4	.014609	.013823	1.0569[.350]
LNDIS4(-1)	-.094703	.022057	-4.2935[.013]
LNDIS4(-2)	.037853	.019852	1.9067[.129]
LNDIS4(-3)	-.057864	.015211	-3.8040[.019]
LNDIS4(-4)	.012578	.0077609	1.6207[.180]
LNOR	.0014595	.0036981	9466[.713]
LNOR(-1)	.0041301	.0038310	1.0781[.342]
LNOR(-2)	.016525	.0036652	4.5087[.011]
LNOR(-3)	.016944	.0053557	3.1637[.034]
C	-16.6794	2.1276	-7.8396[.001]
	= .99997	DW=2.3440	$F=6875.2[.000]R^2$
همبستگی		$CHSQ(1) = 1.0416[.307]*F(1, 3) =$	$.12038[.752]$
نرمالیتی		$CHSQ(2) =$	$.99124[.609]$
		$CHSQ(1) = .28509[.593]*F(1, 25) =$	$.26679[.610]$

ملاحظه می شود که بر اساس معیار SBC ، تعداد وقفه بهینه ی انتخاب شده توسط نرم افزار برای متغیر وابسته تولید ناخالص داخلی بدون نفت و متغیرهای توضیحی تبعیض بین منطقه ای و نیروی کار، چهار وقفه، برای متغیرهای موجودی سرمایه و درآمدهای نفتی، سه وقفه بوده است.

ضرایب الگوی پویای کوتاه‌مدت، تأثیرات مثبت و یا منفی هر یک از متغیرهای توضیحی با وقفه‌های مختلف را بر متغیر وابسته تولید ناخالص داخلی بدون نفت نشان می‌دهد.

همچنین، R^2 نشان می‌دهد که ۹۹.۹ درصد تغییرات متغیر وابسته، توسط متغیرهای مستقل توضیح داده شده است. اعداد داخل پرانتز مربوط به آزمون‌های همبستگی سریالی، نرمالیتی و ناهمسانی واریانس نشان می‌دهد که همه‌ی این ارقام بزرگ‌تر از سطح ۰.۰۵ هستند؛ بنابراین، فرضیه‌ی صفر قابل قبول و فرضیه‌ی مقابل رد می‌شود؛ بنابراین، هیچ‌یک از فروض کلاسیک عدم همبستگی سریالی، توزیع نرمال جملات پسماند و همسانی واریانس‌ها توسط مدل تخمین زده شده نقض نمی‌شود. قابل ذکر است که نتیجه حاصل از آماره $F=6875.2$ دلیلی بر معنی داری کلی رگرسیون می‌باشد.

۴-۲-۳- بررسی تأثیر تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای بر تولید ناخالص داخلی بدون نفت (نتایج حاصل از تخمین بلندمدت مدل)

جدول (۷) - نتایج آزمون کرانه‌های همجمع (آزمون F) برای وجود رابطه بلندمدت (متغیر وابسته LNYNO)

مقادیر بحرانی پسران در سطح 95 درصد		مقادیر بحرانی نارایان در سطح 95 درصد		آماره F محاسبه شده در حالت 4 رگرسور
I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	
4.01	2.86	4.4774	3.354	51.6746

مأخذ: نتایج تحقیق

چون آماره F آزمون متغیر LNYNO بزرگ‌تر از مقدار بحرانی کرانه بالا است می‌توان بدون توجه به درجه همجمعی متغیرها، فرض صفر مبنی بر عدم وجود ارتباط بلندمدت را رد نمود. پس از اطمینان از وجود رابطه بلندمدت میان متغیرها و عدم وجود رگرسیون کاذب با استفاده از مدل با عرض از مبدأ نامقید و بدون روند به برآورد مدل می‌پردازیم.

جدول (۸) - نتیجه تخمین ضرایب بلندمدت برای متغیر وابسته LNYNO با استفاده از ARDL(4,3,4,4,3) بر مبنای معیار SBC

متغیرهای توضیحی	ضریب	خطای استاندارد	آماره t (احتمال)
LNK	.99338	.060051	16.5425 [.000]
LNL	.41384	.10235	4.0434 [.016]
LNDIS	-.047226	.0090605	-5.2122 [.006]
LNOR	.021074	.0029799	7.0722 [.002]
C	-8.9994	.75511	-11.9180 [.000]

$$LNYNO = .99338*LNK + .41384*LNL - .047226*LNDIS + .021074*LNOR - 8.9994*C \quad (۳)$$

در بلندمدت تمامی ضرایب، از نظر آماری در سطح اطمینان ۹۵٪ معنی دارند. از آنجا که مدل به صورت لگاریتمی تصریح شده است، ضرایب به دست آمده کشش های بلندمدت تولید ناخالص داخلی بدون نفت را نسبت به هر یک از عوامل تأثیرگذار بر آن نشان می دهد. از این رو، افزایش ۱ درصدی شاخص تبعیض اقتصادی بین منطقه ای کاهش ۰.۰۴۷۲۲۶ درصدی در میزان تولید ناخالص داخلی بدون نفت را به دنبال داشته است. هر یک درصد افزایش (کاهش) در درآمدهای نفتی LNOR، باعث افزایش (کاهش) ۰.۰۲۱۰۷۴ درصدی در تولید ناخالص داخلی بدون نفت LNYNO می شود. این ارتباط مثبت را می توان به این شکل توجیه کرد که هر چند در طی سال های متفاوت میزان درآمدهای حاصله از صادرات نفت افزایش یافته و تأثیر مثبت بر تولید ناخالص داخلی بدون نفت دارد ولی تأثیر آن کم و حدود ۲.۱ درصد می باشد. همچنین افزایش ۱ درصدی متغیرهای موجودی سرمایه و نیروی کار به ترتیب باعث افزایش ۰.۹۹۳۳۸ و ۰.۴۱۳۸۴ درصدی در تولید ناخالص داخلی بدون نفت می گردد.

لذا در پاسخ به سوال اصلی تحقیق (تأثیر تبعیض اقتصادی بین منطقه ای بر رشد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران چیست؟) می توان با استفاده از نتیجه حاصل از تخمین بلندمدت مدل توضیح داد که علاوه بر منفی بودن این تأثیر در سال های مورد مطالعه، ۴.۷ درصد تغییرات رشد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران توسط تغییر مقدار تبعیض اقتصادی بین منطقه ای توجیه می شود.

۴-۲-۴- نتایج آزمون مدل تصحیح خطا (ECM)

نتایج الگوی تصحیح خطای ECM در جدول ۹ ارائه شده است. از نتایج آزمون مدل تصحیح خطا ملاحظه می‌گردد که ضریب تصحیح خطای مدل -1.8534 بوده و از نظر آماری معنی‌دار می‌باشد؛ آنچه که مهم است این است که مقدار $ecm(-1)$ نباید مثبت باشد ولی در صورتی که منفی باشد ولی قدر مطلق آن بزرگتر از یک باشد (می‌تواند به طور معمول بین -۲ تا ۰ باشد) و این به علت وجود وقفه‌های زیادی که در متغیرهای مدل در الگوی پویای کوتاه‌مدت وجود داشته، می‌باشد و در تفسیر می‌توان گفت که مدل به سرعت و قبل از طی یک دوره به تعادل می‌رسد.

جدول (۹)- نتایج الگوی تصحیح خطای ECM برای متغیر وابسته LNYNO با استفاده از ARDL(4,3,4,4,3) بر مبنای معیار SBC

متغیرهای توضیحی	ضریب	خطای استاندارد	آماره t (احتمال)
dLNYNO1	.92900	.061407	15.1287 [.000]
dLNYNO2	-.14618	.17335	-.84328 [.424]
dLNYNO3	.90301	.16797	5.3760 [.001]
dLNK	4.7048	1.0685	4.4031 [.002]
dLNK1	-2.1865	.32504	-6.7267 [.000]
dLNK2	.48281	.31472	1.5341 [.164]
dLNL	-.092339	.11700	-.78922 [.453]
dLNL1	-.88827	.12155	-7.3078 [.000]
dLNL2	.69473	.28135	2.4692 [.039]
dLNL3	-.70955	.21447	-3.3084 [.011]
dLNDIS4	.014609	.013823	1.0569 [.321]
dLNDIS41	.0074330	.011930	.62304 [.551]
dLNDIS42	.045286	.013928	3.2515 [.012]
dLNDIS43	-.012578	.0077609	-1.6207 [.144]
dLNOR	.0014595	.0036981	.39466 [.703]
dLNOR1	-.033469	.0082637	-4.0502 [.004]
dLNOR2	-.016944	.0053557	-3.1637 [.013]
dC	-16.6794	2.1276	-7.8395 [.000]
ecm(-1)	-1.8534	.12431	-14.9096 [.000]
	= .99786	DW_2.3440	F_103.4686 [.000] R ²

نتیجه گیری و پیشنهادات

به طور معمول، آنچه توسعه و رشد اقتصادی بر پایه آن بنا شده، شامل سرمایه طبیعی، سرمایه فیزیکی یا تولیدی و سرمایه انسانی است که به عنوان ثروت یک ملت شناخته می شود. این مسئله به تازگی معلوم شده است که این سه نوع سرمایه، فقط بخشی از فرایند رشد اقتصادی را تعیین می کنند؛ چرا که این ها از راهی که بازیگران اقتصادی با یکدیگر تعامل می کنند و به یکدیگر نظم می بخشند تا رشد و توسعه را فراهم آورند، چشم می پوشند. پس برای بررسی اختلاف رشد میان کشورهایی که از نظر آن سه دسته سرمایه، دارای وضعیت یکسانی هستند، باید در پی حلقه ای دیگر بود؛ آن حلقه مفقوده، سرمایه اجتماعی است. وجود تبعیض و نابرابری، علاوه بر افزایش انواع نابسامانی ها و آسیب های اجتماعی، فاصله اجتماعی بین افراد یک جامعه را افزایش داده و این امر نیز به نوبه خود باعث کاهش سرمایه اجتماعی می گردد. در عین حال پایین بودن سرمایه اجتماعی در یک جامعه، توانایی جامعه را برای رسیدن به توسعه اجتماعی پایدار و برقراری عدالت کاهش می دهد. این امر ممکن است منجر به بی ثباتی سیاسی و ناآرامی اجتماعی و در نهایت کاهش سرمایه گذاری و رشد اقتصادی گردد. یکی از انواع تبعیض ها که نظام اسلامی را می تواند ناکارآمد جلوه داده و پایه مشروعیت ارکان آن یعنی عدالت خواهی را زیر سوال برد، تبعیض در بهره برداری از منابع طبیعی و استفاده از درآمدهای ملی در سطح استان ها و توزیع فعالیت های اقتصادی میان استان ها و مناطق مختلف کشور- به طوری که هر منطقه فراخور نیازها و استعداد رشد خود سرمایه و امکانات لازم در دسترس داشته باشد- می باشد که رعایت این امر به کرات مورد تاکید اسناد بالادستی (قانون اساسی، فرمایشات امامین انقلاب، چشم انداز ۲۰ ساله جمهوری اسلامی ایران و سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی) قرار گرفته است. گذشته از آثار منفی تبعیض اقتصادی در مخدوش نمودن چهره نظام، رشد اقتصادی در سال های مختلف نیز متأثر از این پدیده می باشد.

نتایج مدل پیشنهادی در بازه زمانی ۱۳۹۳-۱۳۶۷ نشان می دهد که در بلندمدت افزایش ۱ درصدی شاخص تبعیض اقتصادی بین منطقه ای کاهش ۰.۰۴۷ درصدی در میزان تولید ناخالص داخلی بدون نفت را به دنبال داشته است. مطابق مطالب بیان شده در مبانی نظری در خصوص تاثیر منفی تبعیض بر رشد اقتصادی، نتیجه بدست آمده از مدل ضمن تأیید این مبانی، منطبق با نتایج سایر مطالعات انجام گرفته در این زمینه نیز می باشد. همچنین هر یک درصد افزایش

(کاهش) در درآمدهای نفتی LNOR، باعث افزایش (کاهش) ۰.021 درصدی در تولید ناخالص داخلی بدون نفت LNYNO می‌شود. نتیجه مهم دیگر این تحقیق تاثیر منفی بالاتر تبعیض بین منطقه‌ای نسبت به تاثیر مثبت درآمدهای نفتی بر رشد اقتصادی کشور است. یعنی توزیع ناعادلانه بودجه بین مناطق می‌تواند نقش و اثر مثبت درآمدهای نفتی را بر تولید ناخالص داخلی بدون نفت خنثی نماید. نتایج مطالعات متعدد در خصوص پدیده نفرین منابع نشان می‌دهد کشورهایی که سهم زیادی از درآمد آنها را صادرات منابع طبیعی تشکیل می‌دهد، به نوعی دچار نفرین منابع شده‌اند. برخلاف نگرش کلاسیک که وفور منابع طبیعی سبب افزایش رشد قلمداد می‌شده است، مشاهدات جدیدتر وجود رابطه منفی بین رشد اقتصادی و وفور منابع را تایید می‌کند. برای توضیح این پدیده برخی از منظر اقتصاد کلان به مواردی نظیر بیماری هلندی، ضعف سرمایه انسانی، کمبود پس‌انداز و سرمایه‌گذاری فیزیکی و شوک‌ها و نوسانات درآمد منابع اشاره می‌کنند. اما برخی دیگر، دلایل مربوط به کاهش کیفیت نهادها را مورد توجه قرار می‌دهند. آنها درآمد منابع را سبب رانت‌جویی، فساد اداری، توزیع تبعیض آمیز درآمدهای نفتی و عدم توسعه سیاسی و کیفیت دولت‌ها و... برمی‌شمارند. از منظر دیدگاه دوم درآمدهای نفتی به عنوان شاخصی برای وفور منابع، به تنهایی برای رشد اقتصادی مضر نیستند. یعنی اثر مستقیم درآمدهای نفتی بر رشد اقتصادی مثبت است. اما هنگامی که متغیرهای توضیحی دیگر مانند فساد، تبعیض و ... را وارد مدل می‌کنیم، به دلیل اثر درآمدهای نفتی بر این متغیرها و سپس اثرگذاری غیر مستقیم بر رشد اقتصادی، اثر کل درآمدهای نفتی بر رشد اقتصادی، منفی برآورد می‌شود. این مقاله نشان می‌دهد اثر همزمان درآمدهای نفتی و تبعیض بین منطقه‌ای با توجه به توزیع ناعادلانه و تبعیض آمیز بودجه که سهم قابل توجهی از آن توسط درآمدهای نفتی تامین می‌شود منفی می‌باشد. لذا منابع طبیعی فی نفسه نمی‌تواند نفرین تلقی شود؛ بلکه نحوه مدیریت و توزیع درآمدهای حاصله هم بسیار مهم می‌باشد. لذا پیشنهاد می‌شود:

* با توجه به نتیجه اصلی این تحقیق که توزیع ناعادلانه بودجه بین مناطق می‌تواند نقش و اثر مثبت درآمدهای نفتی را بر تولید ناخالص داخلی بدون نفت خنثی نماید، اعضای کمیسیون برنامه و بودجه مجلس در بررسی بودجه ارسالی دولت دقت کافی را بر رعایت سهم استان‌ها از بودجه متناسب با ظرفیت‌ها و نیازهای آن‌ها بعمل آورند و از دخالت گرایش‌های قومی و منطقه‌ای در تصویب بودجه جلوگیری بعمل آورند.

* با عنایت به تاکید اصل چهل و هشتم قانون اساسی مبنی بر عدم تبعیض در بهره‌برداری از منابع طبیعی و استفاده از درآمدهای ملی در سطح استان‌ها به عنوان اصلی‌ترین سند بالادستی، شاخص عملیاتی تبعیض اقتصادی (تبعیض بین منطقه‌ای) بر پایه ظرفیت و نیاز استان‌ها می‌تواند مبنایی بر ارزیابی نحوه اختصاص عادلانه بودجه به استان‌ها در سال‌های گذشته و همچنین ملاکی برای اصلاح مبنای تخصیص در سال‌های آینده باشد. لذا پیشنهاد می‌گردد در تخصیص بودجه، معیارهای تشکیل دهنده این شاخص (معیار نیاز: آموزش، بهداشت و اشتغال (بیکاری) و معیار ظرفیت: ظرفیت تولید، ظرفیت منابع و ظرفیت انسانی) ملاک عمل قرار گیرد.

* با توجه به این که اطلاعات اغلب متغیرهای موثر در ساختن تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای حداکثر تا سال ۱۳۹۳ موجود است، در صورت تولید و ارائه اطلاعات این متغیرها در مراکز آماری رسمی کشور می‌توان این تحقیق را با وارد کردن اطلاعات سال‌های اخیر نیز بروز نمود. * همچنین به دلیل فقدان اطلاعات ارزش افزوده ماقبل سال ۱۳۷۸ برای کل استان‌ها موجود و حذف این متغیر در ارائه شاخص تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای و در قسمت ظرفیت مناطق، از سال ۱۳۷۸ به بعد می‌توان با کلیه متغیرهای تعریف شده برای شاخص تبعیض اقتصادی بین منطقه‌ای، این شاخص را محاسبه نموده و با وارد کردن مقدار آن مدل را دوباره برآورد کرد.

* تاثیر تبعیض اقتصادی بر رشد اقتصادی استان‌ها به صورت مجزا می‌تواند مورد بررسی تحقیق دیگری قرار بگیرد.

* شاخص سازی سایر اشکال تبعیض اقتصادی می‌تواند موضوعات تحقیقات دیگری باشد.

منابع

- الوانی و شیروانی، علیرضا (۱۳۸۲)، سرمایه اجتماعی اصل محوری توسعه، ماهنامه تدبیر، شماره ۱۴۷
- انوری، حسن (۱۳۸۲)؛ فرهنگ فشرده سخن، انتشارات سخن، چاپ اول
- بیانات مقام معظم رهبری از سایت: <http://farsi.khamenei.ir>
- تاجبخش، یحیی (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، شیرازه.

- رحمانی، تیمور؛ کاوه، سپیده(۱۳۹۴)، آیا تبعیض جنسیتی عامل بازدارنده رشد اقتصادی کشورهاست؟، **فصلنامه تحقیقات اقتصادی**، شماره ۱۱۲، صص ۶۱۶-۵۹۳
- چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی از سایت: <http://rc.majlis.ir>
- شارع پور، محمود (۱۳۸۵)، **مفهوم‌سازی، سنجش و دلالت‌های سیاست‌گذاری**، ساری: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان مازندران.
- صیدایی، سیداسکندر، احمدی شاپورآبادی، محمدعلی، معین‌آبادی، حسین (۱۳۸۸)، دیباچه‌ای بر سرمایه اجتماعی و رابطه آن با مؤلفه‌های توسعه اجتماعی در ایران، **فصلنامه راهبرد یاس**، شماره ۱۹، صص ۲۲۵-۱۸۸
- عزتی، مرتضی؛ سیف، اله‌مراد؛ ملکی شهرپور، مجتبی(۱۳۹۲)، شاخص‌سازی «تبعیض اقتصادی» به عنوان زمینه‌ساز تهدید نرم و ارزیابی آن در جمهوری اسلامی ایران، **فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج**، سال شانزدهم، شماره ۶۱، صص ۱۵۰-۱۱۷
- عزتی، مرتضی؛ شهریار، لیلا؛ نجفی، محدثه؛ شفیعی، علی (۱۳۹۲)، برآورد اثر تبعیض اقتصادی بین منطقه ای بر رشد اقتصادی استان های کشور، **فصلنامه پژوهش های رشد و توسعه اقتصادی**، پائیز ۱۳۹۲، دوره ۳، شماره ۱۲، صص ۵۶-۳۹
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران از سایت: <http://rc.majlis.ir>
- متوسلی، محمود، بی‌نیاز، علی (۱۳۸۱)، رویکردی به ارزیابی سرمایه اجتماعی در اقتصاد ایران، **مجله برنامه‌وبودجه**، شماره ۷۵.
- نیک پی طبری، آتنا؛ میلا علمی، زهرا(۱۳۹۳)، اثر تبعیض جنسیتی در آموزش بر رشد اقتصادی کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا، **فصلنامه سیاست گذاری پیشرفته اقتصادی**، دوره ۲، شماره ۳، صص ۱۲۰-۹۵
- ALAM, ANWAR(2011). IMPACT OF GENDER DISCRIMINATION ON GENDER DEVELOPMENT AND POVERTY ALLEVIATION. **Sarhad J. Agric.** Vol.27, No.2, 329-339.
- Breuskin, Isabelle (2012). " Social Capital and Governmental Institutions", **Living Reviews in Democracy**, Vol 3.
- CCPR General comment No .18: **Non Discrimination; Adopted at the Thirty-seventh Session of the Human Rights Committee**, on 10 November 1989,para .6

- Charles, Kerwin K., and Jonathan Guryan. (2007). "Prejudice and the Economics of Discrimination." **Working Paper no. 13661**, NBER, Cambridge, MA.
- Dollar, David, Gatti, Roberta (1999). "Gender Inequality, Income, and Growth: Are Good Times Good for Women?," The World Bank development Research Group/ Poverty Reduction and Economic Management Network, **POLICY RESEARCH REPORT ON GENDER AND DEVELOPMENT Working Paper Series**, No. 1.
- Ellen A. Ensher, Elisa J. Grant-Vallone, Stewart I. Donaldson(2001). Effects of Perceived Discrimination on Job Satisfaction, Organizational Commitment, Organizational Citizenship Behavior and Grievances **HUMAN RESOURCE DEVELOPMENT QUARTERLY**, vol. 12, no. 1, 53–72
- Esteve-Volart, B. (2004), "**Gender Discrimination and Growth: Theory and Evidence from India**", DEDPS 42.
- Frykman, Jonas. (2006). " DISCRIMINATION –A THREAT TO PUBLIC HEALTH Final report – Health and Discrimination Project ", **National Institute of Public Health**.
- Glen, G. Cain (1990). "**The Uses and Limits of Statistical Analysis in Measuring Economic Discrimination.**" University of Wisconsin—Madison.
- Global Report under the follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work(2007). **Equality at work: Tackling the challenges**. Report I (B). 96th Session.
- Hakura, Dalia, Hussain, Mumtaz, Newiak, Monique, Thakoor, Vimal , and Yang, Fan (2016). Inequality, Gender Gaps and Economic Growth: Comparative Evidence for Sub-Saharan Africa, **IMF Working Paper, African Department**, WP/16/111.
- Hwang, W., Sharon, G. (2008).**Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology**, Vol. 14, No. 4, 326–335.
- Klasen, Stephan(1999). Does Gender Inequality Reduce Growth and Development? **Evidence from Cross-Country Regressions, The World Bank Development Research Group/ Poverty Reduction and Economic Management Network POLICY RESEARCH REPORT ON GENDER AND DEVELOPMENT Working Paper Series**, No. 7 .
- Klasen, S. (2002). **Low Schooling for Girls, Slower Growth for All?** Cross-Country Evidence on the Effect of Gender Inequality in Education on Economic Development, *World Bank Economic Review*, 16.3, 345-373.

- Konte, Maty (2015). Gender-based Financial Discrimination and Economic Growth in Developing Countries, **African Economic Conference, Kinshasa, Democratic Republic of the Congo**, 198–229.
- Messner, S.F. (1989), "Economic Discrimination and Societal Homicide Rates: Further Evidence on the Cost of Inequality", **American Sociological Review**, 54(4), pp. 597-611.
- Narayan, P. K. (2005a) **The relationship between saving and investment for Japan, Japan and the World Economy**, 17, 293–309.
- Ozer, G. and Mehmet G. (2010), "The Effects of Discrimination Perception and Job Satisfaction on Turkish Public Accountants' Turnover Intention", **African Journal of Business Management**, 4(8), pp. 1500-1509.
- Pahlavani, M., Wilson, E., & Worthington, A. C. (2005). "Trade-GDP nexus in Iran: An Application of the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Model." Faculty of Commerce Papers, University of Wollongong, Australia. <http://www.scipub.us/>; and <http://ro.uow.edu.au/Commpapers/144> Accessed 05.09.06.
- Pesaran, M. H. Shin, Y. and Smith, R. J. (2001) Bounds testing approaches to the analysis of level relationships, **Journal of Applied Econometrics**, 16, 289–326.
- Piazza, J.A. (2011), "Poverty, Minority Economic Discrimination and Domestic Terrorism", **Journal of Peace Research**, 48(3), pp.339-353 .
- Williams, D. R., and C. Collins(1995). "U.S. Socioeconomic and Racial Differences in Health: Patterns and Explanations." **Annual Review of Sociology** 21: 349–386.